

CHARLES JELAVICH, JUŽNOSLAVENSKI NACIONALIZMI: Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914, Zagreb 1992.

Knjiga Ch. Jelavicha, sveučilišnog profesora u SAD hrvatskog porijekla, prva je sustavna analiza udžbenika odobrenih za upotrebu u osnovnim i srednjim školama Banske Hrvatske, Srbije i Slovenije tijekom pedeset godina prije prvog svjetskog rata. Svrha je ove knjige, ističe autor, "utvrditi što su srpski, hrvatski i slovenski učenici učili o svojim nacijama i ostalim Južnim Slavenima, u svojim gramatikama, zemljopisnim, povijesnim i književnim udžbenicima (...); tako će se moći procijeniti koliko je stupanj znanja, koje su stekli poticao jugoslavenstvo i pridonio stvaranju jedinstvene južnoslavenske države i nacije" (11). Jelavich je ovu raspravu utemeljio na tri stotine i pedeset srpskih, hrvatskih i slovenskih udžbenika, osim toga pregledao je i istražio dvadeset i pet kalendara, izvješća srednjih škola te školske novine. Uz Predgovor, knjiga se sastoji od šest poglavlja te Zaključka, Bilješki (271 – 299) i Bibliografije (300 – 330).

Iako se ova studija ponajprije osvrće na udžbenike, autor je u prvom poglavlju "Povijesna pozadina" (19 – 47) iznio povijesni razvoj Srba, Hrvata i Slovenaca u razdoblju od početka 19. st. do 1914. jer su upravo važna povijesna pitanja i događaji bili osnovne teme udžbenika ili su utjecali na njihovo sastavljanje. Jelavich u uvodnom tekstu napominje da "ovo istraživanje nije zamišljeno kao neko tumačenje jugoslavenskih misli i jugoslavenstva, nego kao pokušaj da se čitatelju pruži stanoviti referentni okvir za analizu udžbenika" (15), pa stoga i neslaganja koja možemo izraziti u pogledu nekih autorovih interpretacija ne umanjuju vrijednost ovog, bez sumnje, važnog i zanimljivog djela.

Već u ovom poglavlju Jelavich ispravno zaključuje "da je potpora južnoslavenskom jedinstvu bila u najboljem slučaju ograničena. Ni Srbi ni Hrvati ni Slovenci nisu ovu koncepciju prihvaćali bez suzdržanosti" (46).

U drugom poglavlju predmet analize su "Srpski, hrvatski i slovenski odgojni sustavi" (48 – 73) jer je njihova organizacija, smatra autor, bila prvorazredno važna za razvoj nacionalizama. Uz odgojne sustave razmatrana su i glavna pitanja vezana uz pisanje i sastavljanje udžbenika i odgoj uopće, a u zaključku ove cjeline istaknuta je uloga učitelja i pisane riječi u razvoju nacionalne svijesti. Proučavajući odgojni sustav u Srbiji Jelavich zaključuje da su nastavni planovi bili temelj srpskog nacionalizma, a svrha udžbenika, kojima se poklanjala najveća pažnja, bila je "da odgajaju odane, rodoljubne građane koji će oduševljeno podupirati nacionalne ciljeve srpske države" (54). Do određenog pomaka prema stanovitom obliku južnoslavenske svijesti dolazi tek uoči prvog svjetskog rata, ali samo u nekim udžbenicima.

Analizirajući odgojni sustav u Hrvatskoj autor se, između ostalog, osvrnuo na Zakon o školstvu iz 1874. koji je odvojio crkvu od države, što je razdražilo katoličke crkvene vlasti, ali je još više izazvalo žestoku reakciju i otpor Pravoslavne crkve i Srba uopće koji su tvrdili, kako kaže Jelavich, da će "integritet i identitet Srba u Hrvatskoj biti ugrožen, ako crkva ne bude imala potpun nadzor nad svojim školama (...)" (59). Unatoč tome što je 1874. ozakonjena upotreba ćirilice i što su srpske škole obnovljene Zakonom iz 1888. kojim je ujedno određeno da nastavni jezik bude "hrvatski ili srpski" Pravoslavna crkva je do 1914. nastojala ponovno zadobiti nadzor nad svojim školama.

Za razliku od Hrvatske i Srbije, koje su imale svoje školske zakone, u Sloveniji je osnovno školstvo bilo uređeno carskim školskim zakonom iz 1869, a srednje carskom odlukom iz 1849. Problemi vezani uz odgoj u Sloveniji bili su složeni te su bili predmet brojnih sporova. Jelavich ističe da su oni zapravo bili srž borbe za političku moć. "Za nenjemačke narode, među kojima su i Slovenci, odgoj je bio prvi korak u borbi za nacionalno buđenje" (69). U svim nastavnim planovima Hrvatske, Srbije i Slovenije učenje jezika, povijesti, zemljopisa i vjeronauka imalo je važnu i istaknutu ulogu. Na kraju poglavlja Jelavich zaključuje da isticanje nacionalizma nije prouzrokovalo probleme u razmjerno homogenim nacionalnim područjima, ali je izazvalo suko-

be, naprimjer u banskoj Hrvatskoj, u kojoj je živjelo otprilike četvrtina srpskog pučanstva, sadržaj udžbenika izazivao je slične teškoće.

Sljedeća poglavlja posvećena su analizi udžbenika iz povijesti, zemljopisa, književnosti i jezika jer "svaki od ovih školskih predmeta može se upotrijebiti za promicanje nacionalnih osjećaja" (73). U trećem poglavlju "Čitanke – književne tradicije Srba i Hrvata" (74 – 143) autor analizira prve udžbenike s kojima su se učenici sretali i koji su zbog toga, po njegovoj ocjeni, bili najutjecajni u oblikovanju svijesti učenika. Prije nego što se pozabavio ulogom čitanke u razvoju srpske i hrvatske nacionalne svijesti Jelavich je uvodno usporedio dvije najutjecajnije gramatike za srednje škole – Srpsku gramatiku Stojana Novakovića (1894) i Hrvatsku ili srpsku gramatiku Tomislava Marčića (1899) te je uočio da su upravo razlike pristupa u sastavljanju, predstavljanju i poimanju tematike izražene u gramatikama prisutne i u čitankama koje nam zatim detaljno predstavlja. Iz vrlo opširne i detaljne analize srpskih čitanke izdvojit ćemo samo nekoliko bitnih točaka na kojima inzistiraju srpski autori koje nam je Jelavich u prvom prilogu ovog poglavlja predstavio. Prvo, u svim izdanjima srpski teritorijalni zahtjevi, u manjem ili većem opsegu, prošireni su na račun hrvatskih i ostalih južnoslavenskih zemalja posljedica čega je bila da su učenici vjerovali da su i Slavonija, Bosna i Hercegovina, Dalmacija, Dubrovnik, Vojvodina, Stara Srbija, Makedonija te Vidinska i Sofijska oblast u Bugarskoj srpske zemlje. Slovenci su uglavnom ignorirani. Zatim, sve čitanke su bile naglašeno prožete načelima odanosti, rodoljublja i vjernosti popraćenim primjerima junaštva s ciljem da se kod učenika izgradi uvjerenje "da je najveća kušnja njegove osobne vrijednosti njegova spremnost da svoj život žrtvuje za Srbiju" (86), ističe autor. Treće, osobito velika pažnja poklanjala se jeziku, o kojem se uvijek govorilo kao o srpskom jeziku i o ćirilici kao srpskom pismu. Zastupalo se stajalište da su svi koji govore štokavskim narječjem isključivo Srbi. Hrvatska je bila predstavljena preko jezika, književnosti i pisaca, dok je hrvatska povijest ignorirana. Zastupljenost hrvatskih autora u čitankama za osnovne škole Jelavich ilustrira podatkom da od četrdeset čitanke koje su istraživali samo dvije sadržavaju ulomke iz djela autora koji su naznačeni kao Hrvati. U srednjim školama stanje je bilo drukčije jer su učenici čitali odabrane ulomke iz "zapadne" ili "katoličke" hrvatske književnosti. Ova dva pridjeva upotrebljavana su kao eufemizmi za hrvatsku književnost što se, smatra autor, ne smije minimizirati jer se gotovo u svim udžbenicima bez razlike stalno provlači tema da su progoni Srba od katolika bili u nekom pogledu čak teži nego stradanja od turskih ruku. Jelavich upozorava i na promjene u čitankama uoči prvog svjetskog rata, u skladu s promjenama u srpskoj politici, ali te promjene ticala se samo osvrta na hrvatsko-srpske odnose u banskoj Hrvatskoj, dok su ostale zemlje u kojima su živjeli Srbi i Hrvati i dalje predstavljane kao srpske oblasti. Analizu srpskih čitanke Jelavich završava zaključkom: "Kada se u čitankama kaže da je više od polovice srpskih zemalja pod tuđinskom vlašću, i kad se još kaže da se prema Srbima u tim zemljama postupa loše, lako je vidjeti kakve osjećaje čitanke treba da izazovu kod školske djece. Glavni je i vrhovni cilj pred kojim stoji cijeli srpski narod: oslobođenje srpskih zemalja i srpsko narodno jedinstvo, a ne neko južnoslavensko" (107).

Kao uvod analizi hrvatskih čitanke autor je dao nekoliko općih napomena u kojima naglašava da je u čitankama središnje pitanje jezik, kao sredstvo suprotstavljanja mađarizaciji, ali i kao "zajednički nazivnik za ujedinjenje, kulturno i političko, ne samo Hrvata nego svih Južnih Slavena Habsburške Monarhije" (107), a najveći naglasak stavljen je na razvoj standardnoga književnog jezika. Govoreći o autorima Jelavich ističe da su to sve ljudi koji su bili, u svoje vrijeme, pod utjecajem ilirskog preporoda, pa stoga ilirstvo prožima sve čitanke toga vremena bez razlike. Iz hrvatskih čitanke učenicima je bilo jasno da je jezik jedan, koji se uvijek naziva hrvatskim ili srpskim, ali je pisan s dvije vrste pisma, latinicom i ćirilicom. Hrvatske čitanke, kojima je glavni cilj bio da učenicima ulije ljubav prema domovini, počivale su, kao i srpske, na informacijama iz povijesti. Nizom primjera učenicima se sugerira da su Hrvati hrabri, pouzdani i odani, cijene naklonost habsburških vladara dobrobiti svojih podanika i ponose se svojom pripadnošću Habsburškom Carstvu, čiju civilizaciju smatraju maticom europske kulture. Isto

tako je naglašeno koliko mrze Otomansko Carstvo. Informacije o 19. s t. bile su usredotočene na ilirski pokret, a osobito na jezik i književnost za koje su autori dokazivali da vuku tradiciju još iz dalmatinske književnosti, a osobito djela dubrovačkih autora, dok su, s druge strane, srpski autori tvrdili da su dubrovačka književnost i sve što su stvorili dubrovački pisci njihova baština. Hrvatski su autori, ističe Jelavich, tvrdili da je narodno pjesništvo zajednička baština Srba i Hrvata, što su srpski autori odbacivali.

Usprkos pozitivnom prikazu Hrvatska i hrvatstvo nisu bili podređeni širem konceptu ilirstva i jugoslavenstva, štoviše, "jugoslavenske ideje bile su ocijenjene kao sredstva s pomoću kojih se moglo postići teritorijalno i jezično jedinstvo Hrvata" (133), zaključuje autor. O Srbima, njihovoj povijesti, jeziku, književnosti i junacima učenici hrvatskih osnovnih škola mogli su iz čitanki steći najjasniju predodžbu. Srpska povijest bila je prikazana isto tako pozitivno kao i hrvatska. U vezi s 19. st. Jelavich ističe da su čitanke naglasak stavljale na jezik i književnost, kako u Hrvatskoj tako i u Srbiji. Prikazujući hrvatsko gledište Petračić je ustvrdio da su Srbi imali samo vjerski utemeljenu književnost sve do pojave V. Karadžića, koji je stvorio prvu narodnu književnost. Srpski su autori, s druge strane, u svojim udžbenicima tvrdili da Hrvati nisu imali suvremenu nacionalnu književnost dok u 19. st. nisu prihvatili srpsko štokavsko narječje. Premda su Srbi i Hrvati bili prikazani kao jedan narod koji govori istim jezikom i ima djelomično zajedničku književnu baštinu, autori hrvatskih čitanki nikad nisu tvrdili da su Hrvati išta drugo nego Hrvati koji, međutim, govore istim jezikom kao Srbi, ističe Jelavich i naglašava da je ovo ujedno i najveća razina hrvatske i srpske bliskosti ispoljena u hrvatskim udžbenicima jer su knjige iz povijesti i zemljopisa bile napisane više s hrvatskog nego južnoslavenskog stajališta. O Južnim Slavenima u ostalim zemljama čitanke su uglavnom donosile samo činjenične informacije. Na kraju poglavlja o srpskim i hrvatskim čitankama Jelavich zaključuje da su se informacije koje su mogle pridonijeti južnoslavenskom kulturnom zblježavanju mogle naći u hrvatskim čitankama, ali ne i u srpskim.

U sljedećem poglavlju pod naslovom "Zemljopis – utvrđivanje narodnih zemalja" (145 – 178) autor analizira udžbenike iz zemljopisa za koje smatra da su, u stanovitom smislu, više od drugih jačale nacionalne osjećaje. U srpskim udžbenicima, uočava Jelavich, zemlje su bile ključni čimbenik. Služeći se jezičnim mjerilom i načelom povijesnih prava identificirane su i označene kao "srpske zemlje pod Austro-Ugarskom" ili "srpske zemlje pod Turcima" ili pak "srpske zemlje pod Bugarima": Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Istra, Bosna i Hercegovina, Vojvodina, Stara Srbija ili Kosovo ("sveta zemlja"), Makedonija ("najveća srpska zemlja" ili "najjužnija srpska zemlja") te zapadni dijelovi Bugarske. Tek uoči prvog svjetskog rata, kao i u ostale udžbenike, i u zemljopisne, ali samo za srednje škole, unesene su neke promjene u terminologiji pa se pisalo "o Srbima i Hrvatima" i "srpskim ili hrvatskim zemljama", Učenicima u srpskim školama učili su da Hrvati nisu poseban narod nego dio srpske nacije, da govore srpskim jezikom, a vjere su katoličke ili pravoslavne. Iako su svi autori posebno naglašavali da su Dalmacija i Dubrovnik srpske zemlje, Jelavich zapaža da su najžešće i s najviše emocija iznošena srpska prava na Bosnu i Hercegovinu jer u tim pokrajinama, kako se isticalo, "žive sve sami Srbi" triju vjera, koji govore najčistijim srpskim jezikom. Učenicima je sugerirano, zaključuje autor, "da su to dvije srpske zemlje koje treba osloboditi od austro-ugarske vlasti i ujediniti sa Srbijom" (159). U svim udžbenicima otvoreno se pisalo da je austro-ugarska vlast najveća opasnost jedinstvu i cjelovitosti srpske nacije. Što se tiče prisvajanja zapadnih dijelova Bugarske, Jelavich smatra da su te oblasti u srpske nastavne planove uključene kao "srpske zemlje" samo da bi se izvršio pritisak na Bugarsku u svadi oko Makedonije, a ne da bi se doista poduzeli neki napori za pridobivanje tih zemalja za Srbiju. Budući da se u Hrvatskoj zemljopis nije učio kao poseban predmet u osnovnim školama, Jelavich je analizom obuhvatio udžbenike za srednje škole koji su sadržavali sve temeljne teme za Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju i Bosnu i Hercegovinu, a glavni naglasak je bio na pučanstvu i vjeri. Hrvatskim zemljama smatrane su samo zemlje Trojedne Kraljevine, premda su autori iznosili i povijesne i etničke argumente u potporu hrvatskih interesa u Bosni i Hercego-

vini, to jest prešutno su ih ili javno (Klaić) držali hrvatskima. Nijedan autor, ističe Jelavich, nije smatrao da su Srbija, Crna Gora, Stara Srbija i Makedonija hrvatske zemlje. Dok su u prikazima o Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Istri autori jednostavno konstatirali činjenice koje su im se činile posve naravnima i nisu smatrali za potrebno da ih obrazlažu, u pitanju Bosne i Hercegovine postupali su drukčije jer su u vezi s tim zemljama morali braniti hrvatsko stajalište i hrvatska prava na te zemlje. Jelavich dalje navodi da su zemljopisni udžbenici donosili i detaljne informacije o prisutnosti Srba u zemljama koje su opisivane, dok su informacije o Srbima izvan Austro-Ugarske bile zapravo samo ponovljene informacije iz čitanki i povijesnih udžbenika, ne tako potanke, ali sada popraćene statističkim podacima. "U knjigama nije bilo nikakvih dvojbi o karakteru srpske nacije: srpska nacija obuhvaćala je, prema udžbenicima, Srbe koji su živjeli u dvije nezavisne države, kao i one Srbe koji su i dalje živjeli pod austro-ugarskom ili otomanskom vlašću" (176). Učenici su dobivali činjenične informacije i o ostalim južnoslavenskim zemljama, a više podataka od ostalih knjiga zemljopisni su udžbenici donosili o Slovincima, budući da su učenici morali poznavati zemljopis Monarhije. Na kraju poglavlja Jelavich zaključuje: "Srpski su autori južnoslavenske zemlje vidjeli kao dio njihove, srpske jedinstvene baštine; hrvatski pak autori naglašavali su hrvatsku povijest i hrvatsku vodeću ulogu među Južnim Slavenima Habsburškog Carstva" (178).

Peto poglavlje "Povijest – nacionalna ili južnoslavenska" (179 – 239) posvećeno je udžbenicima iz povijesti za koje autor smatra da su u stanovitom smislu najvažniji jer su prikazivali širok tijek povijesti svakog naroda. Iz istih razloga kao i u slučaju udžbenika iz zemljopisa Jelavich je analizirao povijesne udžbenike za srednje škole u Hrvatskoj i za osnovne i srednje škole u Hrvatskoj i za osnovne i srednje škole u Srbiji. Proučavajući srpske udžbenike iz povijesti uočio je da nije bilo temeljne razlike između čitanki te udžbenika iz zemljopisa i povijesti u pogledu osnovnih pitanja. Sve do 1912. srpski su historičari zaokupljeni isključivo Srbima i srpskim zemljama, dok hrvatski narod za njih nije postojao, budući da Hrvate, po njihovom uvjerenju, povijesno podrijetlo i jezik identificiraju kao Srbe. I u povijesnim udžbenicima naglašeno je pitanje utvrđivanja srpskih zemalja uz isticanje povijesnog prava i etničkih načela. Svi su autori, bez iznimke, u srednjovjekovnom razdoblju nalazili opravdanje srpskih zahtjeva za južnoslavenskim zemljama. Moto "Samo sloga Srbina spasava" najviše je istican upravo u knjigama iz povijesti, zapaža Jelavich, a mladi su naraštaji bili usmjeravani prema dovršenju zadaće okupljanja razjedinjenog srpskog naroda. Razdoblje između Berlinskog kongresa i balkanskih ratova zastupljeno je u srpskim udžbenicima iz povijesti vrlo oskudno što autor djelomično objašnjava nevoljkošću historičara da se bave tekućim pitanjima. Usprkos novim informacijama u udžbenicima o Hrvatima i hrvatsko-srpskim odnosima od 1912. težište je i dalje bilo na ulozi Srbije i srpskog naroda. Jelavich ipak smatra da preinaka definicije "srpska otadžbina" u "srpsko-hrvatska otadžbina" "predstavlja prvo dopuštanje da je moguće da postoji zajednički južnoslavenski narod" (208), tim više što je i zajednički jezik nazvan "srpsko-hrvatskim".

U hrvatskim udžbenicima iz povijesti težište je bilo na Hrvatskoj, njezinu narodu, njezinim zemljama, a "glavna je svrha bila prikazati hrvatsku nacionalnu povijest, identificirati junake i opisati odnose hrvatskog naroda s Bečom i Budimpeštom u okviru Habsburškog Carstva" (208). Presudno pitanje za hrvatske historičare bilo je pitanje određivanja hrvatskih zemalja pri čemu se koristilo povijesno mjerilo i etničko za podupiranje povijesnog. Jelavich ističe da usprkos neslaganjima među autorima u pitanjima identiteta Slavena u ovom području i točno određenih zemalja koje su naselili, nijedan autor hrvatskih udžbenika iz povijesti, a vidjeli smo ni ostalih, nije tvrdio da su Srbija, Stara Srbija, Makedonija i Vojvodina hrvatske zemlje. I hrvatski udžbenici naglašavali su hrvatsko srednjovjekovno razdoblje. Znatna pažnja posvećena je i Srbima za koje hrvatski autori priznaju da su poseban narod. Učenici su mogli steći pozitivan dojam o srednjovjekovnoj Srbiji, ali su saznavali, ističe autor, i da je hrvatski narod redovito stizao u pomoć i obranu Srba. Nizom informacija o vezama Hrvatske s Bosnom potkrepljivani su u udžbenicima hrvatski zahtjevi za tim područjem. U prikazima otomanske prijetnje isticano je i

ponavljano da se hrvatski narod nikad nije kolebao u odanosti i potpori svom vladaru i kršćanskoj katoličkoj vjeri, a to je i dokazao svojim doprinosima obrani od turskog prodora, pomogavši spasiti kršćanstvo i zapadnu civilizaciju. Jelavich zapaža da je informacija o Srbima od bitke na Kosovu do početka 18. st. bilo razmjerno malo. Sažetije nego prethodna stoljeća bilo je u udžbenicima prikazano 19. stoljeće. Ilirski pokret autori su prikazivali kratko, ističući njegovo značenje za preporod hrvatske nacije i dajući tome prednost pred njegovim južnoslavenskim implikacijama, primjećuje autor. Ni hrvatski udžbenici nisu pružali informacije o tekućim događajima, pa su prikazi povijesnih zbivanja završavali s prikazom razdoblja Hrvatsko-ugarske nagodbe ili s austrijskom okupacijom Bosne i Hercegovine i njezinim posljedicama za Hrvatsku. Informacije o Srbima i njihovim kulturnim dostignućima u 19. st. dane su u pozitivnim tonovima. Slovenci, u cijelini uzevši, nisu zanimali hrvatske povjesničare u većoj mjeri pa su i informacije o njima u hrvatskim udžbenicima iz povijesti bile samo djelomične, ističe Jelavich.

Na slovenske udžbenike iz povijesti, zemljopisa i čitanke autor se osvrnuo cjelovito u šestom poglavlju pod naslovom "Slovenski udžbenici" (240 – 256). U kontekstu rasprave o doprinosu slovenskih udžbenika razumijevanju jugoslavenstva Jelavich je, na kraju poglavlja, sažeto naznačio nekoliko točaka koje je opširnije razradio u tekstu. Prvo, slovenski su udžbenici nastojali pokazati istovjetnost interesa Hrvata i Slovenaca u obrani od turske prijetnje. Drugo, slovenski su autori svoje učenike podučavali u osnovnim pitanjima u vezi s Hrvatskom, Slavonijom, Dalmacijom, čije su pučanstvo prikazivali kao hrvatsko ili srpsko, jezik kao hrvatski ili srpski, ili srpsko-hrvatski, što je isticano osobito u vezi s Dalmacijom. Zatim, izuzevši vjeru i pismo slovenski udžbenici nisu spominjali nikakvu drugu točku koja bi dijelila Srbe i Hrvate. Četvrto, naglašavali su prednosti austrijske okupacije Bosne i Hercegovine za pučanstvo tih pokrajina. Osim toga učenicima se sugeriralo da Srbi u tim pokrajinama nisu važan čimbenik. Peto, slovenski udžbenici odavali su priznanje srpskom narodu, njegovoj povijesti, junačkoj borbi protiv turske vlasti te postignutim uspjesima. Šesto, udžbenici su nastojali izazvati dubok osjećaj slovenskog identiteta, ali su istodobno isticali i poticali vjernost i odanost Slovenije Habsburškoj Monarhiji u svakoj prilici. "U zaključku može se reći da su udžbenici doista pružali informacije koje su mogle voditi uvažavanju čimbenika što su pridonijeli ujedinjenju Južnih Slavena, ali pri tom nije umanjivana slovenska lojalnost njihovoj domovini i Habsburškoj Monarhiji" (256). Međutim, ova su stajališta, ističe autor, utjecala samo na 5 posto učenika koji su polazili srednje škole, dok je 95 posto učenika koji su završili samo osnovne škole vrlo malo učilo o ostalim Južnim Slavenima.

U Zaključku (257 – 269) Jelavich sažeto iznosi saznanja do kojih je došao analizom udžbenika te zaključuje da je glavni cilj srpskog, hrvatskog i slovenskog vodstva bio jedinstvo naroda i da: "Analiza školskih knjiga jednu točku razjašnjava vrlo jasno: nijedna školska knjiga – bilo srpska, hrvatska ili slovenska – nije čak ni izdaleka sadržavala neku obavijest, ili neko oduševljenje na južnoslavensko jedinstvo ili jugoslavenstvo, koje bi izložili intelektualci, sveučilišni ljudi ili neki političari u desetljeću prije prvog svjetskog rata. Knjige su zagovarale bratstvo, suradnju i razumijevanje, ali ne i jedinstvo, ili asimilaciju u smislu koji bi se mogao protumačiti kao stavljanje na kocku interesa vlastitog naroda" (265). Autor je u Zaključku naznačio i južnoslavenski razvoj tijekom prvog svjetskog rata, jer po njegovim riječima, taj "razvitak pruža dodatne dokaze u potkrepu stajališta da se pomanjkanje južnoslavenskog razumijevanja, uzajamno sumnjičenje i razjedinjenost, koji su karakterizirali razdoblje prije 1914, a o čemu su udžbenici bili svojevrsna svjedočanstva – ne samo održalo, nego da se za vrijeme rata i pojačalo. Drugim riječima, nije bilo čvrste osnove na kojoj bi se bila mogla stvoriti nova država" (267).

Na kraju još treba dodati da je cijeli tekst knjige skladno dopunjen interesantnim ulomcima iz analiziranih udžbenika što raspravu čitaocu čini još zanimljivijom, a priloženi su i povijesni zemljovidni te ilustracije.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XLVI (1)

1993.

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb

Ivan KAMPUŠ, Zagreb

Tomislav RAUKAR, Zagreb

Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

TAJNIK REDAKCIJE

Ivica PRLENDER

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet

Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na navedenu adresu

Cijena ovog broja iznosi 60 kuna

Izdanje časopisa sufinancira

Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1994.